

Fot. Tomasz Ferenc

Kurdyjskie starania o utrzymanie tożsamości kulturowej – przemiany politycznej reprezentacji Kurdów w Republice Tureckiej¹

KAROL PAWEŁ KACZOROWSKI
UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI

Abstrakt:

Artykuł analizuje przemiany politycznej reprezentacji Kurdów w Republice Turcji. Zostały one przedstawione chronologicznie od czasów Imperium Osmańskiego po współczesne relacje Państwa Tureckiego z mniejszością kurdyjską. Dzieje aktywizmu kurdyjskiego w Turcji opisane są z perspektywy uznającej zmagania polityczne Kurdów za dążenie do obrony własnej tożsamości kulturowej i odpowiedź na politykę asymilacyjną państwa. Przedstawiono kontekst i przebieg najważniejszych wydarzeń związanych z: funkcjonowaniem księstw kurdyjskich w Imperium Osmańskim, powstaniem kurdyjskimi na początku istnienia Republiki, wyłonieniem się nowej kurdyjskiej klasy politycznej w latach sześćdziesiątych XX wieku, działalnością partyzancką Partii Pracujących Kurdystanu (PKK) oraz procesem pokojowym prowadzonym w XXI wieku. Uwzględniono współczesne oceny wydarzeń historycznych przez Kurdów i Turków, kładąc nacisk na różnice w ocenie traktatów z Sèvres i Lozanny. W końcowej części artykułu poruszono problematykę najnowszych wydarzeń związanych z relacjami pomiędzy rządem tureckim a mniejszością kurdyjską oraz przedstawiono prognozy przyszłości procesu pokojowego.

Słowa kluczowe:

[Kurdowie](#), [Turcja](#), [reprezentacja polityczna](#), [tożsamość kulturowa](#), [socjologia historyczna](#), [antropologia polityki](#).

¹ Niniejszy artykuł powstał w ramach projektu sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2013/09/N/HS3/02014.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie przemian politycznej reprezentacji Kurdów w Republice Turcji. Zostaną one przedstawione chronologicznie – od specyfiki klimatu politycznego końca Imperium Osmańskiego do procesu pokojowego między Turcją a Partią Pracujących Kurdystanu (turecki skrót PKK) rozpoczętego w roku 2013. Szczególna uwaga zostanie zwrócona na zmiany w inkluzywności dialogu politycznego będące najważniejszymi wskaźnikami demokratyzacji w procesualnym ujęciu Charlesa Tilly’ego (2008, ss.20–27). Praca stanowi niejako syntezę dotychczasowych analiz uzupełnioną o opis i próbę eksplanacji wydarzeń najnowszych. Polityczna aktywność Kurdów w Turcji, co zostanie ukazane, stanowi swego rodzaju odpowiedź na działania Państwa Tureckiego zmierzającego do pełnej asymilacji i całkowitego zniszczenia tożsamości kulturowej Kurdów (por. Koivunen, 2002). Tym samym rozpatrywać ją można także w kategoriach sporu o uznanie (zwłaszcza w sferach „prawa” i „osiągnięć”) Axela Honnetha (2012). Na zakończenie artykułu, w ramach podsumowania, przedstawione zostaną z perspektywy socjologii historycznej wnioski wynikające z analizy etapu renesansu i tłumienia kurdyjskiej reprezentacji politycznej.

Kurdowie uznawani są często za jedną z największych grup etnicznych na Bliskim Wschodzie, a zarazem jedną z największych zbiorowości nieposiadających własnego niepodległego państwa (zob. Roy, 2011). Tereny przez nich zamieszkiwane, a zarazem traktowane jako kolebka kultury, leżą obecnie pomiędzy obszarami administracyjnymi Syrii, Turcji, Iraku i Iranu. Największa część tego regionu, nazywanego przez Kurdów Kurdystanem, znajduje się w granicach Turcji, gdzie żyje według różnych szacunków od 14 do 23 milionów

osób o tym pochodzeniu etnicznym (por. Dahak, 2012; CIA 2008). Większość Kurdów w Turcji, posługuje się kurdyjskim dialektem kurmandżi, część z nich włada jednak zazaki, a na terenach Iraku i Iranu dominują sorani oraz hewrami. Kurdowie stanowią także grupę zróżnicowaną religijnie, mimo iż przeważa wśród nich szaficka szkoła sunnickiego islamu (w odróżnieniu od hanafickiej właściwiej większości mieszkańców Turcji), znaczne są także społeczności Kurdów alewitów (zwłaszcza w centralno-wschodnim regionie Dersim w Turcji) oraz jezydów (którzy mają swoje centrum na terenie Autonomicznego Regionu Kurdystanu w Iraku).

Inteligencja kurdyjska jako główny punkt odniesienia współczesnej sytuacji Kurdów w Turcji wskazuje moment ustanowienia Republiki Turcji, której polityczne umocowanie stanowiła specyficznie rozumiana wspólnota narodowa. Autorytarny klimat polityczny w Europie lat dwudziestych XX wieku odbił swoje piętno także w Ankarze, gdzie elity pod wodzą charyzmatycznego Mustafy Kemala Paszy wywodzące się ze środowiska Młodoturków ustanowiły państwo oparte na kulturowo rozumianej więzi narodowej. Taki rozwój wydarzeń umożliwił Traktat Lozański (podpisany 24 lipca 1923 roku), będący wynikiem turecko-greckiej wojny o niepodległość (tur. *Kurtuluş Savaşı*) spowodowanej buntem wobec postanowień Traktatu z Sèvres (Brodowy, 2010, ss.151–154) dzielącego tereny Anatolii na obszary pod protektorem sił zachodnich (Grecji, Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch a także Armenii). Różnica w ocenie dwóch wspomnianych dokumentów międzynarodowych oraz spór o uznanie Kurdów za grupę etniczną (czy też narodową) stanowiąc będą zarzewie głównych sporów politycznych pomiędzy Kurdami a Turkami. Szerokie kontrowersje

budzić będą także dwa główne hasła (spośród tak zwanych sześciu strzał kemalizmu) (zob. Szymański, 2008, s.57) programu politycznego Republiki – nacjonalizm oraz laicyzm. Przed omówieniem charakterystyki zmian reprezentacji politycznej Kurdów w Turcji warto jednak pokrótce przytoczyć sytuację panującą w czasach Imperium Osmańskiego, będących częstym przedmiotem porównań autorstwa współczesnych działaczy kurdyjskich.

Kurdowie w Imperium Osmańskim

Mimo, iż tereny Kurdystanu nigdy nie były zjednoczone politycznie (zob. van Bruinessen, 1992, ss.11–14) czasy panowania Imperium Osmańskiego, szczególnie w jego Północnej części, mogą być traktowane przez Kurdów jako swego rodzaju epoka utraconej idylli. Wiąże się to z relatywną niezależnością lokalnych władców *mirów* na terenach zamieszkiwanych przez tę grupę etniczną, które stanowiły swego rodzaju księstwa podległe sułtanowi. Zachodni autorzy porównują relację między owymi księstwami, a osmańską władzę centralną do panujących w średniowiecznej Europie stosunków wasalnych (zob. Marescot, 2007, s.57). Państwo Osmanów nie negowało wielokulturowości swoich poddanych, o czym świadczyło chociażby funkcjonowanie podziału obywateli na *miliyety* ze względu na wyznawaną religię. To właśnie w czasach prosperowania księstw kurdyjskich rozgrywa się wiele dzieł kurdyjskiej tradycji oralnej, w której szczególną rolę odgrywają opowieści bohaterkie – *destany*. Zgodnie z tradycją opowiadali je wędrowni bardowie – *dengebeżowie*, *czyrokbeżowie* i *strangbeżowie*. Zwłaszcza podczas długich zimowych wieczorów przekazywali oni legendy, baśnie i mity. Treść owej tradycji mówionej wskazuje na takie charakterystyczne cechy

myślenia społeczeństw tradycyjnych jak: zmysłowość opisów przyrody, brak ścisłego rozróżnienia między rzeczywistością człowieka a sferą fauny i flory, zacieranie granic między tym co materialne a abstrakcyjne oraz objawianie się przyczynowości poprzez opowieść o początku, przodkach lub metamorfozie (por. Bocheńska, 2011, ss.70–71).

Na podstawie jednego z *destanów* powstało także arcydzieło literatury kurdyjskiej – *Mem û Zîn* autorstwa Ehmede Chaniego, opowiadające o tragicznej historii miłosnej pomiędzy dzielnym młodzieńcem Memem, a księżniczką księstwa Botan – Zin. Owo księstwo ze stolicą w *Cizre* stanowiło swego czasu prężne centrum kultury kurdyjskiej, wydając na świat szereg myślicieli i poetów kurdyjskich (por. Bocheńska, 2011, ss.96–98). Dzieje kurdyjskich elit z lat 1290–1596 stanowią przedmiot drugiego wielkiego dzieła literatury kurdyjskiej – *Szarafname* autorstwa Szarafa Chana Bitlisi. W obu eposach przedstawiono ideę państwa kurdyjskiego jako obszaru buforowego między Turkami, Persami i Arabami oraz zarysowano granicę krainy geograficznej – Kurdystan.

Wraz ze zmianami administracyjnymi zachodzącymi w Imperium Osmańskim w ramach reform *Tanzimat* w XIX wieku, księstwa zastąpiono jednostkami administracyjnymi – wilajetami, a prym na terenach zamieszkiwanych przez Kurdów wiodli władcy ziemscy i plemienni – *agowie*. Wśród zwykłej ludności posłuch zaczęli zyskiwać liderzy religijni – *szejkowie* (kur. *şex*), którzy ze względu na tylko tytularne podleganie kalifowi, mogli cieszyć się nieco większą niezależnością niż wcześniejsi książęta – *mirowie* (Bocheńska, 2011, ss.164–167). Warto w tym miejscu zaznaczyć, iż oprócz szafickiej szkoły sunnickiego islamu wśród kurdów popularnością

cieszyły się także sufickie bractwa – tarikaty (zwłaszcza nakszbandija), obok nich żyli także Kurdowie Alewici, Jezydzi (przedstawiciele indygenicznego religii łączące pewne elementy archaicznych wierzeń Iranu z naukami Szejka Adiego) (zob. van Bruinessen, 1995; Kaczorowski, 2014a, ss.106–120). Religijne instytucje takie jak *tarikaty*, szkoły koraniczne – medresy, oraz wspomniani szejkwowie, stały się źródłami edukacji i popularyzacji kultury kurdyjskiej. Przejawem takiego stanu rzeczy w XX wieku było (pomimo zakazów, praktykowane jeszcze w latach dziewięćdziesiątych) nauczanie w niektórych medresach w języku kurmandżi oraz omawianie na lekcjach wybranych dzieł literatury kurdyjskiej (zob. GÖÇ-DER, 2008, s.26). Ustanowienie Republiki jako państwa narodowego stanowiło zatem ingerencję we wcześniejszy pluralizm kulturowy. Promowany przez państwo laicyzm, prowadzący między innymi do zniesienia tarikatów oraz nauczania w szkołach religijnych, prowadził do nadwyrężania więzi wspólnoty religijnej pomiędzy Turkami a Kurdami, a przez część tych drugich mógł być odbierany jako kolejne z działań ingerujących w możliwość praktykowania własnej tożsamości kulturowej (zob. Hakan Yavuz, 2007, ss.6–7).

Czasy Imperium Osmańskiego nie były jednak wyłącznie okresem pokoju między Kurdami a Turkami. Wobec rywalizacji z Imperium Perskim poszczególne rody wplątywane były w intrygi nieraz wymagające przeciwstawiania się innym członkom swojej grupy etnicznej. Stosunki polityczne i ekonomiczne Osmanów i Kurdów miały zaś charakter kolonialny. Niezgodą na podporządkowanie władzy centralnej zyskała oddźwięk w kilku powstaniach, z których najsyntynniejsze miały miejsce w XIX wieku – Babanów (dynastii rządzącej w Sulejmaniji, która walczyła z władzą

w latach 1806–1808) oraz Bedyrchana (ostatniego księcia Botanu, który zbrojnie dążył do niepodległości Kurdystanu w latach 1840–1858) (por. Bocheńska, 2011, s.166). Kurdyjski sprzeciw wobec relacji podległości znajduje także odzwierciedlenie w destanie o twierdzy *Dymdym*, w której zastużony dla władz Chan buduje zamek na przekór namowom szacha, który proponuje mu spokojne i dostatnie życia pod warunkiem, że będzie jego poddanym (zob. Bocheńska, 2011, ss.98–106).

Mimo niewątpliwie kolonialnej oraz skomplikowanej (ze względu na zamieszkania w różne spory polityczne) sytuacji politycznej za czasów Imperium Osmańskiego, Kurdowie mogli jednak na ogół praktykować swoją kulturę oraz podkreślać odrębną tożsamość. Dopiero z nastaniem Republiki Tureckiej rozpoczęła się intensywna turkifikacja obywateli kurdyjskich. To właśnie w tej różnicy dostrzegać można źródło współczesnej tęsknoty i zainteresowania epoką sułtanatu wśród współczesnej inteligencji kurdyjskiej (por. Özcan, 2008, ss. 71–72; Bocheńska 2011, s.165).

Pierwsze lata Republiki i pierwsze kurdyjskie powstania

O narodowym nastawieniu władz Republiki, świadczą między innymi publiczne wystąpienia ich przedstawicieli. W jednym ze swoich pierwszych przemówień po zakończeniu wojny Atatürk uznał instytucje osmańskie za nic nie znaczące w obliczu ustanowienia Państwa tureckiego opartego o suwerenność narodu (por. Özcan, 2006, s.57).

Reformy Mustafa Kemala Atatürka, zarówno przez rodaków jak i zachodnich polityków oraz uczonych, uznane zostały za rewolucyjne i demokratyzujące. Z pewnością umożliwiły one późniejsze przejście

do otwartego systemu wielopartyjnego, polepszyły sytuację kobiet (zob. Brodowy, 2010, s.159; Kołodziejczyk, 2011, ss.138–139) oraz zmierzały do modernizacji kraju. Krytycy polityki Ojca Turków, zauważają jednak autorytarny sposób wprowadzania zmian – narzuconych z góry przez zwester-nizowane elity – oraz ograniczoność ich zasięgu. Zatem dyskusyjny pozostaje rewolucyjny i demokratyczny charakter reform. Krystyna Poznańska (1970, s.125) zauważyła, iż ustawy kemalizmu nie naruszyły (obowiązujących już w Imperium Osmańskim) przywilejów ekonomicznych wiejskich władców – agów posiadających łącznie 40% ziemi rolnej, ale stanowiących jedynie 4% obywateli Turcji. Co więcej politykę unowocześnienia upraw rolnych rozpoczęto dopiero w 1940 roku, dwa lata po śmierci Atatürka, poprzez utworzenie Instytutów Wiejskich. Podobnie krzewienie republikańskich zasad oraz promowanie rozwoju ekonomicznego odbywało się głównie w miastach, gdzie żyło w tym czasie jedynie 20% ludności kraju (Kołodziejczyk, 2011, ss.133–134).

Niektórzy historycy tacy jak Ali Kemal Özcan (2008, ss. 57–60) oraz Roderic Davinson (1990, ss.243–260) wskazywali na pewną kontynuację Republiki w stosunku do Imperium Osmańskiego, w odniesieniu do aparatu biurokratycznego oraz ogromnych wpływów władz wojskowych na funkcjonowanie państwa. Wspomniani badacze zauważyli, iż zlikwidowany przez Atatürka Sułtanat był już od dłuższego czasu raczej funkcją reprezentacyjną niż odgrywającą kluczową rolę w rządzeniu państwem. W Republice miejsce owej instytucji zajął prezydent (którą to rolę do końca XX wieku pełniły osoby powiązane z wojskiem). Pewnych źródeł kształtu narodowego państwa na terenach Anatolii można upatrywać za tureckim historykiem

Kemalem H. Karpatem (2010, ss.142–143) już w czasach tak zwanych reform tanzimatu, kiedy to wprowadzono jednolity system szkolnictwa oraz standaryzację szczebli biurokratycznych, wzorując się na nowoczesnej biurokracji europejskiej.

W obronie konstytucji tanzimatu po raz pierwszy w historii państwa, przeprowadzając przewrót wojskowy w 1908 roku, stanęli przedstawiciele armii, określane przez Zachód jako MłodoTurcy, tworzący Komitet Jedności i Rozwoju. Z tej grupy ideologicznej wywodził się Mustafa Kemal Atatürk (por. Karpat, 2010, ss.142–143). Jak zauważył Ali Kemal Özcan (2008, ss.62–64) początkowy program Komitetu Jedności i Rozwoju (opublikowany w 1895 roku w formie artykułu Ahmeta Rizey) wzywał do reform dotyczących wszystkich obywateli państwa osmańskiego łącznie z wyznawcami innych niż islam religii. Termin „Młody Turek” w dokumencie tym padł tylko jednokrotnie, w celach zrozumienia przez obcokrajowców, gdyż na Zachodzie, właściwie od XI wieku określano tak lud, który podbił Anatolię. Dopiero wraz z popularyzacją idei komitetu wśród wojskowych oraz późniejszym wyeliminowaniem liberalnego skrzydła organizacji na uchodźstwie (po wypędzeniu przez Sultana Abdulhamita za próbę przewrotu), idee nacjonalizmu tureckiego i panturanizmu zaczęły objawiać się szerzej. Pewien radykalny wyraz znalazły w propagowanej przez rząd osmański rzezi Ormian, w której znaczącą rolę odegrał młodoTurk – minister spraw wewnętrznych Mehmed Talaat Pasza. Pod pretekstem wspierania obcych imperiów szykany dotknęły jednak przedstawiciele odmiennych religii, a Kurdowie wzięli znaczący udział w wypędzeniach i masakrach Ormian, Asyryjczyków, Jezydów i chrześcijan arabskich (zob. Marescot 2007, ss.36–37).

Liczne zgromadzenia komitetów narodowych podczas tureckiej wojny o niepodległość w treści uchwał również nie poruszały kwestii etniczności, a jeszcze w 1920 roku Atatürk w przemówieniu wymienił: Turków, Kurdów, Lazów i Czerkiesów, jako jedną wspólnotę złączoną wspólną religią – islamem. Część Kurdów ponadto wspierała idee Młodo Turków lub, nie zważając na ich ideologiczne pobudki, popierała dążenia do uratowania resztek państwa osmańskiego (Özcan, 2008, ss.65–68). Wraz z powstaniem Państwa Tureckiego, jego nową konstytucją (1924) oraz wcześniejszym Traktatem z Lozanny (1923), gdzie jako mniejszości wymieniono tylko wyznawców innych religii – Ormian, Greków i Żydów, turecki nacjonalizm zaczął zyskiwać swoje przejawy. Nowa konstytucja określała każdego obywatela, niezależnie od wyznania i rasy jako Turka oraz tylko dla tej grupy rezerwowała pełnienie funkcji posta (por. Özcan, 2008, s.67).

W ramach nowego programu szerzenia edukacji finansowano także badania mające udowodnić pokrewieństwo między Turkami a starożytną cywilizacją Hetytów zamieszkującą Anatolię. Jednocześnie dążono do wyrugowania języków mniejszości z przestrzeni publicznej, a Kurdów uznano od lat trzydziestych XX wieku za „Turków z gór”, którzy mówią zdegradowaną formą języka perskiego. Ich odrębne zwyczaje miały być wynikiem przebywania w separacji od reszty tureckiej grupy etnicznej, a słowo „Kurd” (tur. *Kürt*) pochodzić od dźwięków „kirt-kürt” słyszanych podczas stąpania po śniegu w górach (zob. Özcan, 2008, s.68; Marescot, 2007, ss.40–41).

Dążenie do asymilacji mniejszości zamieszkujących Republikę objawiało się nie tylko w zapisach prawnych, systemie edukacji, pomnikach i flagach umieszczonych w całym kraju, ale także słowach

„Jak szczęśliwie być Turkiem” wygrawerowanych na murach i postumentach nawet w najdalszych zakątkach kraju. Ze względu na ową nagłą, intensywną dominację kultury tureckiej Kurdowie zaczęli postrzegać okres końca pierwszej wojny światowej jako czas zaprzepaszczonych szans (por. Romano, 2006, ss.26–28). Istotnie w traktacie z Sèvres, dzięki brytyjskiemu wstawiennictwu, przewidywano utworzenie niepodległego państwa Kurdów, mimo iż wcześniejsze delegacje kurdyjskiej partii Rizgari (do prezydenta Stanów Zjednoczonych Woodrowa Wilsona), przedstawiające projekt mapy Kurdystanu nie znalazły posłuchu (zob. Lalik, 2008, s.23).

Różnice w ocenie traktatów z Sèvres i z Lozanny będą też trwałym źródłem niezgody politycznej między Turkami a Kurdami. Dla tych pierwszych ugodą po zakończeniu udziału w pierwszej wojnie światowej wiązała się z upokorzeniem, znaczącą stratą terenów, poczuciem zdrady ze strony zachodnich sił i chrześcijańskich mniejszości zamieszkujących Anatolię. To właśnie w traumie spowodowanej owym traktatem historycy i politologowie upatrują źródło tak zwanego Syndromu Sèvres – postaw nacechowanych skrajną nieufnością i niechęcią do osób z zewnątrz (Szymański, 2007, ss.272–276; Jung, 2003). Symptomy owego syndromu występują w Turcji do dziś, zarówno na poziomie polityki jak i życia codziennego (zob. Saraçoğlu, 2011).

Jedno z pierwszych kurdyjskich wystąpień przeciwko republikańskiej władzy wyzwoleńczej, niedługo po podpisaniu traktatu z Sèvres w 1920 roku, w regionie Dersim, który miał się odtąd stać źródłem nieustannych inicjatyw kwestionujących polityczny porządek. Plemię Kocgiri (*Koçgiri*) wraz ze *Stowarzyszeniem na rzecz*

powstania Kurdystanu wysłało list do rządu tureckiego w Ankarze z żądaniami: ustanowienia zgodnie z Traktatem z Sèvres szerszej autonomii na terenach zamieszkiwanych przez Kurdów, wycofania tureckich urzędników państwowych oraz wojsk tureckich z regionu Kocgiri. Kemalistowskim zarządcom udało się jednak najpierw przeciagnąć rozwój wydarzeń oraz ograniczyć zasięg rewolty, by w końcu, gdy sytuacja na frontach walki z Grekami i Ormianami uspokoiła się, w 1921 roku stłumić rebeliantów Kocgiri. Zdaniem Davida Romano klęska postulatów owego plemienia, związana była z podziałami w obrębie Kurdów, a także ich udziałem w tureckiej wojnie o niepodległość. Autorami rebelii byli głównie Kurdowie alewici, z którymi sunnicka część Kurdów nie odczuwała solidarności, a wręcz na skutek różnic religijnych i kulturowych mogła odczuwać zdystansowanie. Również dzisiaj religijne podziały są źródłem większego poczucia wspólnoty ze współwyznawcami niż członkami grupy etnicznej (van Bruinessen, 1995). Co więcej, jak już wcześniej wspomniano, Atatürk nie ujawnił narodowego charakteru przyszłego państwa aż do jego proklamowania, toteż wielu Kurdów oczekiwało relatywnej autonomii i pokojowego koegzystowania z Turkami na bazie więzi religijnych. Część zamieszkująca tereny traktowane przez Ormian jako fragment ich państwa obawiała się zmiany władzy i potencjalnego odwetu za udział ludności kurdyjskiej w rzezi z 1915 roku (Romano, 2006, ss.28–31).

Jeszcze w 1927 roku kongres kurdyjski zorganizowany na górze Ararat (kurdyjska nazwa *Agirî*, turecka *Ağrı*) proklamował kontynuowanie walki o niepodległość Kurdystanu. Utworzone kilka miesięcy później przez członka rodu Bedyrchanów kurdyjskie ugrupowanie polityczne *Xoybûn* (zapisywane także w transliteracji *Khoybun*,

co oznacza „niepodległość”) miało odegrać znaczącą rolę w tak zwanych powstaniach Ararat (1927–1930). W październiku 1927 roku, wysłannik owej partii do Erzurumu – były osmański i turecki generał Nuri Ihsan Pasza ogłosił powstanie republiki Araratu. Część pobliskich Ormian wsparło owe dążenia. W ramach nich publikowano gazetę „*Agirî*” oraz wysłano listy zawierające prośbę o uznanie do sił międzynarodowych oraz Ligi Narodów. Początkowo powstanie na górze Ararat spotkało się także ze wsparciem ze strony Iranu. W 1930 roku, wojska tureckie pokonały oddziały Nuri Ihsana, likwidując autonomię, a jej dowódcę zmuszając do ucieczki za wschodnią granicę. Chociaż rebelia ta nie spotkała się z szerszym wsparciem ze strony społeczności międzynarodowej oraz Kurdów z innych regionów, przez część zachodnich badaczy uznawana jest za pierwsze powstanie kurdyjskie o jednoznacznie nacjonalistycznym charakterze (zob. Marescot, 2007, ss.40–41).

Sekularyzacja rozumiana jednak w specyficzny sposób – gdyż państwo tureckie dążyło do likwidacji bractw religijnych, sądów i szkolnictwa muzulmańskiego, ale z drugiej strony uznało hanaficką szkołę sunnickiego islamu za oficjalną religię państwową zarządzaną przez specjalny urząd państwowy – stała się źródłem wybuchu powstania szejka Saida, którego głównym celem była restauracja kalifatu. Sam Said, będący wpływowym mistrzem bractwa sufickiego Nakszibendii, zgromadził wokół siebie część kurdyjskich plemion zamieszkujących wschodnio-centralny region Dersim. Główny trzon powstańców stanowili niedysyjni członkowie kawalerii osmańskiej *Hamidiye*. Oddziały tego typu zostały ustanowione w 1890 roku przez władze Imperium Osmańskiego między innymi w celu tłumienia rewolt kurdyjskich i ormiańskich. Uznaje się, że były

one wzorcem późniejszego systemu straży wiosek (turecka nazwa administracyjna *Geçici ve Gönüllü Köy Korucuları*) wprowadzonego w latach osiemdziesiątych w celu przeciwdziałania PKK (por. Aytar, 2013, ss.15–32). Część oddziałów *Hamidiye* było odpowiedzialne za prześladowanie chrześcijan na polecenie sułtana Abdulhamida w imię solidarności muzułmańskiej (zob. Marescot, 2007, ss. 36–37). Rewoltę Szejka Saida, oprócz członków bractwa naksz-bendi poparli głównie sunniccy Kurdowie posługujący się językiem zazaki oraz kilka rodów władających kurmandzi. Część rodów kurdyjskich, w tym przedstawiciele lewitów, którzy doświadczywszy w przeszłości szykan ze strony sunnickiej większości, popierało sekularyzację, stanęło do walki po stronie Republiki Turcji.

Krwawo stłumione powstanie Saida stało się pretekstem do dalszego zaostrzenia kontroli nad opozycyjnymi środowiskami poprzez uchwalenie restrykcyjnej ustawy o utrzymaniu porządku – *Takrir-i Sükûn Kanunu*. Zasięgiem obejmowała cały kraj, zezwalając między innymi na zamykanie instytucji i czasopism pod pretekstem względów bezpieczeństwa. Przywrócono także działalność pochodzących z czasów wojny wyzwoleniczej Trybunałów Niepodległości. Dzięki nim rozprawiano się z opozycją zarówno na obrzeżach państwa objętych powstaniem, jak i w samej Ankarze. (Kołodziejczyk, 2011, ss.124–125). Podobnie restrykcyjne rozwiązania prawne stosowano po każdym następnym powstaniu, a także po przewrotach wojskowych w latach: 1960, 1971 i 1980.

W związku z problemami z utrzymaniem władzy w regionie Dersim, zamieszkiwanym głównie przez kurdyjskich alewitów, państwo Tureckie już od 1927 rozpoczęło plany przesiedleń, które nabrały szczególnego nasilenia w latach trzydziestych

XX wieku i miały wpływ na wybuch rebelii. Kurdowie alewici z regionu Dersim zbuntowali się w latach 1937 oraz 1938 w w związku z napięciami związanymi z intensywną obecnością wojska oraz przesiedleniami dążącymi do całkowitego podporządkowania regionu władzom państwowym. Nieproporcjonalna reakcja sił państwowych doprowadziła do śmierci co najmniej 10% populacji tych terenów oraz znacznych zniszczeń majątków i przymusowych przesiedleń (van Bruinessen, 1994).

Oprócz opisanych powyżej rewolt, w latach 1920–1938 miało miejsce wiele różnych lokalnych, pomniejszych rebelii, którym nie udało się zebrać szerszego poparcia. Badacze kurdyjskiej polityki zauważają, iż głównymi przyczynami klęsk jakichkolwiek powstań w tym okresie były podziały w obrębie samych Kurdów oraz niemożność pozyskania wsparcia ze strony zachodnich mocarstw. Feudalny charakter organizacji społecznej na terenach Kurdystanu sprawiał także, iż poddani chłopci lub osoby niedzielące więzów plemiennych nie czuły solidarności z władcą ziemskim, agą lub szejkiem prowadzącym rewoltę (por. Romano, 2006, ss.37–38). Oprócz podziałów religijnych, językowych i plemiennych sytuację komplikowało dodatkowo uczestnictwo części Kurdów w kemalistowskim projekcie. Autor *Zasad Turkizmu* oraz prominentny działacz na rzecz panturanizmu – Ziya Gökalp pochodził z wioski pod Diyarbakirem i prawdopodobnie był z pochodzenia Kurdem. Część przedstawicieli Zgromadzenia Narodowego było kurdyjskiej etniczności, co zostało podczas negocjacji Traktatu z Lozanny wykorzystane przez prawą rękę Atatürka – İsmeta İnönü jako pretekst do legitymizacji braku ustanowienia prawnego kurdyjskiej mniejszości etnicznej (zob. Marescot, 2007, s.41). Pamiętać należy także, iż władze

Republiki bardzo stopniowo ujawniały skrajnie nacjonalistyczny charakter swojego projektu politycznego (zob. Özcan, 2008, ss.69–71). Mocarstwa zachodnie przez kolejne dekady widziały za to wszelkie próby zburzenia porządku w Republice Turcji jako zagrożenie stabilności regionu. Zdaniem Aliego Kemala Özcan (2008, s.55), pokłask dla reform Atatürka oraz promowanie ich jako jednoznacznie demokratycznych wiązało się bardziej z potrzebą ochrony Zachodu ze strony Turcji wobec dwóch zagrożeń czyhających na wschodzie – bolszewizmu i islamizmu.

W późniejszych latach przeciwdziałanie szerzeniu się marksizmu-leninizmu w Turcji jako państwie członkowskim NATO, będzie stanowiło pretekst represji wobec lewicowych organizacji i myślicieli, którzy będą przetrzymywani latami w więzieniach. Taki los spotkał między innymi wielkiego poetę tureckiego, niegdysiejszego wieszczka reform Atatürka – Nazima Hikmeta. Na wzór organizacji kontrpartyzanckich w innych państwach paktu północnoatlantyckiego zostaną też utworzone specjalne oddziały służb specjalnych, które będą miały kluczowy wpływ na politykę kraju oraz tajemnicze morderstwa działaczy mniejszości etnicznych i lewicowych. Ze względu na takie ukryte sterowanie polityką obywatele Turcji będą nazywali tę organizację podziemnym lub ukrytym państwem (tur. *derin devlet*) (zob. Marescot, 2007, ss.69–70).

Kurdyjskie stowarzyszenia kulturowe i polityczne w systemie wielopartyjnym do 1980 roku

Potrzeba reformy rolnej, naciski ze strony państw zachodnich, oraz rosnące niezadowolenie obywateli z sytuacji gospodarczo-politycznej doprowadziło do utworzenia opozycyjnej Partii Demokratycznej w 1946

roku, która cztery lata później w pierwszych wyborach parlamentarnych w historii Republiki Tureckiej odniosła druzgocące zwycięstwo. Tak oto zapoczątkowano w Turcji system wielopartyjny. Znamienne jest jednak, że Partię Demokratyczną założyli byli członkowie, wcześniej jedynej, Republikańskiej Partii Narodowej (Romano, 2008, ss.39–40). Po wyeliminowaniu i odstraszaniu wszelkich prądów separatystycznych do 1938 roku, w kraju nie było miejsca dla polityków otwarcie domagających się autonomii kurdyjskiej, jednak na skutek otwarcia systemu politycznego na wolne wybory partie musiały zabiegać o głosy wyborców. Także w słabo zurbanizowanych regionach kurdyjskich. Większość Kurdów poparła Partię Demokratyczną o czym świadczyć może zdobycie przez to ugrupowanie 34 miejsc na 40 możliwych w okręgu Diyarbakır. Rozpoczęła się również era pewnego rozdźwięku między elitami państwowymi (składającymi się z armii oraz wyższych urzędników administracyjnych) stojącymi na straży zasad kemalizmu a bardziej elastycznymi politykami, którzy starając się o poparcie ludności dążyli często do złagodzenia politycznego nacjonalizmu, laicyzmu i etatyzmu (Romano, 2006, s.40).

Po pierwszych wolnych wyborach polepszeniu uległa również sytuacja Kurdów lewitów; wraz z demokratyzacją Turcji w latach pięćdziesiątych XX wieku stosunki między władzą a reprezentantami islamu poprawiły się, co przyniosło nieco swobodniejszy klimat dla tarikatów (por. Shankland, 2008, s.14). Ze względu na lewicowe sympatie alewitów wiele skrajnych grup z tego spektrum sceny politycznej znalazło w ciągu nadchodzących dekad poparcie w Dersim (przemianowanym na *Tunceli* co oznacza żelazną pięść) – między innymi komunistyczna *Partizan* i *Partia Pracujących Kurdystanu* (kurdyjski skrót

PKK), a region był przedmiotem szczególnego nadzoru i operacji wojskowych także po przewrocie wojskowym w 1980 roku (van Bruinessen, 1997, ss.1–23).

Przewrót wojskowy roku 1960, skierowany przeciwko autorytarnym praktykom rządu Adnana Menderesa (zwłaszcza pod koniec lat pięćdziesiątych) doprowadziły do powstania nowej konstytucji. Miała ona oprócz zaprowadzenia porządku w kraju, chronić system polityczny przed antydemokratycznymi zapędami przyszłych władców. W jej ramach znalazło się kilka zapisów dotyczących praw podstawowych a nawet płacy minimalnej. Pewna atmosfera otwartości politycznego dialogu doprowadziła do powstania szeregu organizacji w tym wielu lewicowych (por. Özcan, 2008, s.75). Otwarte dążenie do obrony Kurdyjskiej tożsamości jako odrębnej od tureckiej nadal postrzegane było jako groźne przestępstwo, kurdyjscy obywatele znaleźli jednak swoje miejsce na scenie politycznej właśnie po jej lewej stronie (zob. Romano, 2006, s.41). Lewicowe organizacje traktowały w latach sześćdziesiątych Kurdów jako współtowarzyszy wyzysku, ale nie poruszali nigdy ważnych dla Kurdów postulatów autonomii południowo-wschodnich regionów. Organizacjami popieranymi oraz współtworzonymi przez dużą część Kurdów w latach sześćdziesiątych były *Turecka Partia Robotników* oraz *Rewolucyjna Organizacja Młodzieży* (turecki skrót *Dev Genç*).

Lewica jawiła się idealnym polem dla rozwoju nowych elit kurdyjskich nie tylko ze względu na swoją otwartość wobec mniejszości etnicznych, ale także podzielenie potrzeb ekonomicznych. Władcy ziemscy tacy jak agowie, podobnie jak w czasach Imperium Osmańskiego byli pośrednikami ludności wiejskiej z państwem, toteż zapewnienie sobie ich poparcia oznaczało idące za nim głosy lokalnych

mieszkańców. Zdaniem Davida Romano (2006, ss.40–42) o ile we wcześniejszym systemie politycznym agowie a wcześniej mirowie, często podkreślali swoją odrębność kulturową, broniąc niejednokrotnie kurdyjskiej tożsamości swoich poddanych i stawiając się raczej w opozycji do władzy centralnej, o tyle w Republice Turcji bardziej korzystnym stało się dla nich negowanie swojej kurdyjskości oraz utożsamianie z rządzącymi elitami, ze względu na możliwość partycypacji w profitach klasy wyższej. Sytuację tą radykalizowała także stopniowa modernizacja technik rolnych, co objawiało się automatyzacją uprawy oraz jeszcze większą akumulacją terenów uprawnych przez agów. Wielu Kurdów, będąc w posiadaniu coraz mniejszych ziem, poszukiwało (lub zmuszonym było poszukiwać) lepszych warunków ekonomicznych w Tureckich metropoliach. Część młodego pokolenia Kurdów zyskała także dostęp do wyższej edukacji, gdzie mogli poznać takie prądy myśli jak socjalizm czy komunizm (zob. Romano, 2006, ss. 41–44; van Bruinessen, 1992, ss.15–18). Odejście od solidarności klanowej i wioskowej (wobec agów) w kierunku szerszych lewicowych postulatów ekonomiczno-politycznych, stanowiło początek nowych elit i nowej mobilizacji wśród ludności kurdyjskiej (por. McDowall, 2000, s.406).

Ugrupowania lewicowe w Turcji dodatkowo motywowane były nierównościami między regionami oraz klasami społecznymi, co odczuwane było także przez mieszkających w biedniejszych południowo-wschodnich regionach. W tym samym czasie, oprócz szybkiego rozwoju związków zawodowych i młodzieżówek marksistowskich, zaczęły powstawać także organizacje skrajnie prawicowe.

Dekady lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku upłynęły w Turcji pod

znakiem rosnącej radykalizacji nastrojów społecznych oraz kolejnych mało stabilnych koalicji z udziałem partii z niemal całego spektrum politycznego. Następowata także radykalna fragmentaryzacja społeczeństwa, która objawiała się między innymi silnie upolitycznionymi, zwalczającymi się grupami, między innymi w obrębie policji, studentów a także robotników. Zbrojna walka skrajnie lewicowych i skrajnie prawicowych młodzieżówek szerzyła chaos w kraju. W roku 1971 wojsko po raz kolejny dokonało przewrotu, zdelegalizowało partie komunistyczne i islamistyczne, a w nowych dokumentach prawnych cofnęło przywileje (zwłaszcza dotyczące swobodnych zgromadzeń, wolności mediów oraz organizacji pracowniczych) obecne w konstytucji. Wielu działaczy z lewego skrzydła sceny politycznej zostało uwięzionych. Kolejna interwencja wojskowa nie powstrzymała jednak dalszej polaryzacji. Jedną ze strategii prawicowych organizacji takich jak *Szare Wilki*, wspieranych często przez podziemne państwo (wspomniane wcześniej – *derin devlet*) było podgrzewanie atmosfery zagrożenia ze strony skrajnej lewicy by wprowadzić bardziej restrykcyjny, radykalnie nacjonalistyczny porządek polityczny. W tym celu organizowano liczne zamachy na stronników lewicowych. Skrajnie lewicowe młodzieżówki, wzorując się na antyamerykańskich partyzantkach z Ameryki Południowej, dokonywały podobnych aktów zbrodni przyczyniając się do destabilizacji kraju (Romano, 2006, ss.46–47).

Mimo swego rodzaju rozkwitu różnorodnych organizacji politycznych przyznawanie, że istnieje w kraju problem kurdyjski było wciąż surowo penalizowane, czego objawem był kryzys parlamentarny po tym, gdy poseł Serefettin Elci podczas posiedzenia parlamentu powiedział publicznie, że

Kurdowie mieszkają w Turcji czego on sam jest przykładem (zob. Romano 2006, s.47). Ponadto część tureckich działaczy lewicowych nie wyobrażała sobie autonomizacji regionów Kurdyjskich, uznając wszelkie przejawy kurdyjskiego patriotyzmu za separatyzm. Zniechęceni ograniczeniami kurdyjscy członkowie Partii Robotników Turcji, Rewolucyjnej Młodzieży (*Dev Genç*) oraz największego związku zawodowego (turecki skrót nazwy organizacji – DISK) zaczęli w latach siedemdziesiątych XX wieku zakładać własne organizacje polityczne, a także kulturowe.

Spośród wielu organizacji politycznych, autor opracowania na temat kurdyjskiego ruchu politycznego David Romano wymienił:

(...) *Bes Paracilar* (1976), *Sivancilar* (1972), *DDKO – Rewolucyjne Wschodnie Kluby Kulturalne* (1969), *DDKD – Rewolucyjne Stowarzyszenie Demokratycznej Kultury* (1975), *TKSP – Socjalistyczna Partia Tureckiego Kurdystanu* (1975), *Kawa* (1976), *Denge Kawa* (1977), *Red Kawa* (1978), *Rizgari* (1977), *Ala Rizgari* (1979), *KUK – Narodowi Wyzwoliciele Kurdystanu* (1978), *TEKOSIN* (1978), *YEKBUN* (1979), *TSK – Ruch Socjalistyczny Kurdystanu* (1980) oraz *PKK – Partię Pracujących Kurdystanu* (1978) (...) (Romano, 2006, s.47).

Po przewrocie wojskowym roku 1980, aktywna pozostanie jedynie PKK, która po początkowym apelu o zjednoczenie się kurdyjskich stronnictw będzie dążyła do likwidacji niewspółpracującej konkurencji. Większość prominentnych działaczy wymienionych organizacji skończyła w więzieniach lub na uchodźstwie w Europie Zachodniej. W XXI wieku byli członkowie *Kawa* i *Ala Rizgari* stali się współtwórcami *Fundacji imienia Ismaila Beşikçi*, prowadzącej i wspierającej działalność naukową na temat Kurdów, a noszącej imię tureckiego

socjologa, który przez lata publicznie wypowiadał się o potrzebie uznania tożsamości kurdyjskiej.

Mnogość partii kurdyjskich w Turcji lat siedemdziesiątych może stanowić dla badaczy pewną zagadkę. W owej dekadzie bowiem sytuacja kurdyjskiej reprezentacji politycznej wydawała się równie trudna jak w poprzednich latach. Kwestie etnicznej i kulturowej odrębności wzbudzały mocne kontrowersje wśród rządzących elit (które w innych sprawach były często podzielone), a perspektywy wsparcia z zagranicy wydawały się żadne (dopiero w latach osiemdziesiątych ZSRR wspierało PKK). Być może renesans kurdyjskich ugrupowań politycznych wiązał się z dojrzaniem nowego pokolenia, które wcześniej uczestniczyło w głównym nurcie politycznym Turcji po stronie lewicy. Część kurdyjskich działaczy Tureckiej Partii Robotniczej mogło dodatkowo być zniechęconymi chłodnym stosunkiem tej partii do problemów Kurdów. Podczas jednego z kongresów owego ugrupowania, przyjęto uchwałę uznającą istnienie nierozwiązanego do tej pory problemu kurdyjskiego na południowym-wschodzie kraju. Uchwała ta posłużyła przy okazji wojskowego przewrotu 1971 roku za pretekst do delegalizacji partii.

Monopolizacja kurdyjskiej reprezentacji politycznej przez PKK i zbrojna wojna z Państwem Tureckim

W roku 1978 student politologii w Ankarze – Abdullah Öcalan, wcześniejszy działacz *Rewolucyjnej Młodzieży*, założył *Partię Pracujących Kurdystanu*. Początkowo organizacja ta, podbudowana marksistowsko-leninowską ideologią, zmierzała do dominacji wśród ludności kurdyjskiej poprzez wskazanie na wady innych ugrupowań:

lewicy, która pozostawała po części pod wpływem tureckiego nacjonalizmu oraz kurdyjskich ruchów reformistycznych, które szły na kompromis z opresyjnym rządem. Skrajnie lewicowa ideologia podburzała także mieszkańców wiosek przeciwko agom i tradycyjnym hierarchiom władzy.

Przewrót wojskowy w roku 1980 miał za zadanie zaprowadzić pokój i stabilizację w Turcji przy jednoczesnym ograniczeniu radykalnych nastrojów prowadzących do zbrojnych zamachów. Pod pretekstem bezpieczeństwa zaostrzono więc prawo, które przybrało jeszcze bardziej nacjonalistyczne oblicze, zmierzając do zakazu używania języków ojczystych innych niż turecki. Zaostrzenie prawa doprowadziło do kolejnej fali emigracji, podczas której kraj opuścili niemal ostatni przebywający w nim jezydzi, emigrując do Europy Zachodniej (głównie Niemiec) oraz Armenii (zob. Kreyenbroek, 2009). Brak jakichkolwiek możliwości pokojowego działania na rzecz ochrony kultury kurdyjskiej oraz wyniszczenie kurdyjskiej sceny politycznej sprawiły, iż PKK stała się główną i niemal jedyną siłą otwarcie broniącą kurdyjskiej tożsamości, sięgającą jednak po metody partyzanckie. Cztery lata po przewrocie *Partia Pracujących Kurdystanu*, przeprowadzając zamach, otwarcie wypowiedziała wojnę Turcji, zmierzając do utworzenia niepodległego państwa Kurdystan.

PKK, zrzeszając w sobie kurdyjski proletariatus, stworzyła nowy rodzaj postawy antykolonialnej, wśród Kurdów, nie oparty na więzach plemiennych (zob. Özcan, 2008, ss.121–132). Potrafiła także skanalizować ich frustrację ekonomiczną poprzez przedstawienie drastycznych nierówności między bogatymi północno-zachodnimi a biednymi i dużo mniej zmodernizowanymi południowo-wschodnimi regionami kraju jako wynik dyskryminacji Tureckiego

państwa wobec Kurdów oraz kapitalistycznego wyzysku (zob. Romano, 2006, ss.134–137). Efekt pewnej mobilizacji psychologicznej, poprzez zarysowanie alternatywy wobec ucisku ze strony państwa przy jednoczesnym pokazaniu, że siły kurdyjskie potrafią stworzyć trwałe zagrożenie dla tureckich służb mundurowych, zdaniem wielu badaczy w tym Davida Romano i Ismaila Beşikçi był przyczyną szybko rosnącego szerokiego poparcia dla PKK, pomimo trudnych warunków strukturalnych (Romano, 2006, ss.138–147). Działalność tej organizacji, wraz z rozpowszechnieniem technologii mediów szerokiego zasięgu w Turcji oraz powszechnym doświadczeniem represji związanym z zaostrzeniem prawa po przewrocie w 1980 roku, sprawiły, iż po raz pierwszy w historii problemy kurdyjskiej tożsamości kulturowej podnoszone były nie tylko przez elity, ale również solidaryzujące się masy (por. van Bruinessen, 2000, s.38).

Metody działań zbrojnych organizacji powiązanych z PKK sprawiły, że problematyka Kurdów w Turcji na nowo zaistniała w przestrzeni publicznej. Jednak na skutek drastyczności swoich działań, organizacja ta została uznana za terrorystyczną przez Turcję, Unię Europejską i Stany Zjednoczone. Ataki na żołnierzy, policjantów, ale także między innymi tureckich nauczycieli w szkołach na terenie Tureckiego Kurdystanu oraz finansowanie działalności z przemytu narkotyków oraz środków wymuszonych na diasporze, stanowiły powód wszczęcia drastycznych operacji tureckiego wojska przeciwko PKK. Zaowocować ona miała przesiedleniem od 358,333 (oficjalne szacunki Republiki Turcji) do ponad miliona mieszkańców (dane wynikające z badań empirycznych kurdyjskich organizacji) Tureckiego Kurdystanu (Yildiz i Muller, 2008, ss.152–165).

Lata dziewięćdziesiąte XX wieku przyniosły nowe perspektywy otwarcia systemu politycznego na demokratyczne zmiany, ale także pogarszający się konflikt Turcji z PKK. Na zlecenie państwa tureckiego przesiedlono w tym okresie setki tysięcy Kurdów, paląc wioski i dobytek w nich zostawiony. Demokratyczne zmiany nastąpiły za sprawą rozpoczęcia negocjacji akcesyjnych do Unii Europejskiej i konieczności spełnienia Kryteriów Kopenhaskich po przystąpieniu do procesu w 1987 roku. Starania Turcji związane z integracją z Unią Europejską będą na przestrzeni lat impulsem do kolejnych zmian prawnych, a Kurdowie będą mogli liczyć na pomoc europejskich instytucji (w tym zarówno pomoc prawną jak i granty na przedsięwzięcia kulturalne). Komisja Europejska począwszy do 1998 roku będzie także dopominać się o prawa mniejszości etnicznych w Turcji. Na lata dziewięćdziesiąte XX wieku przypadła także działalność organizacji praw człowieka oraz powstanie pierwszej legalnej kurdyjskiej partii politycznej, która mogła delegować przedstawicieli do parlamentu. Stało się to dzięki zniesieniu artykułu prawnego numer 2932, a tym samym zezwoleniu na działalność organizacji promujących kurdyjską kulturę (publikacje i transmisje jednak nadal pozostały zakazane), które przeprowadził rząd Turguta Özala (Marescot, 2007, ss.55–56; Romano 2006, s.55).

Mimo pozytywnych dla Kurdów przemian, w tej samej dekadzie wojsko tureckie przeprowadziło na terenie Tureckiego Kurdystanu najintensywniejsze operacje zbrojne i przesiedlenia, które miały za zadanie nie tylko przeciwdziałać PKK, ale także podporządkować władzy terytory zamieszkałe przez Kurdów i zmusić ich do asymilacji (por. Jongerden, 2007; Yildiz i Muller, 2008, ss.152–165). Jeszcze

w latach osiemdziesiątych pod okiem tego samego premiera powołano *Tymczasową i dobrowolną straż wiosek* (tureckie określenie administracyjne: *Geçici ve Gönüllü Köy Korucuları*), która miała pomóc wojsku w walce z PKK. Efektem powstania tej instytucji było powołanie organizacji paramilitarnej, opłacanej przez państwo i asystującej operacjom tureckiego wojska. W praktyce część mieszkańców południowego wschodu dostała ultimatum zostania strażnikami lub opuszczenia wsi. Przyjęcie takiej funkcji niosło za sobą także potencjalny odwet członków PKK, którzy również z powodu zemsty na postrzeganych zdrajcach wysiedlali i palili niektóre wioski. Konsekwencją masowych deportacji i zniszczenia wielu wiosek była nie tylko strukturalna bieda przymusowych migrantów do zachodnich metropolii Turcji, ale jak to ujął Martin van Bruinessen (1999) – niemal całkowite zniszczenie tradycyjnego życia kurdyjskiego w Kurdystanie Tureckim.

Kres operacjom przesiedleń (prowadzonym najintensywniej w latach dziewięćdziesiątych XX wieku) przyniosło dopiero pojmanie założyciela PKK. Wojsko tureckie będzie jednak jeszcze przez długi czas prowadziło operacje przeciwko pozostałościom organizacji działającej na Północy Iraku. Po wydaleniu z Syrii w 1998 roku Öcalan musiał ukrywać się w różnych państwach, aż w 1999 roku został pojmany w Kenii, na skutek wspólnej operacji służb specjalnych kilku państw (między innymi Stanów Zjednoczonych i Turcji). Dwudziestego dziewiątego czerwca tego samego roku został skazany na karę śmierci, którą zamieniono na dożywocie po zniesieniu tego typu penalizacji w Turcji w roku 2002. Trudno nie ocenić opóźnienia, a w końcu wstrzymania stracenia przywódcy PKK jako strategicznego posunięcia Państwa Tureckiego zmierzającego

do komunikacji z organizacją na własnych warunkach. Czas pojmania Öcalana rozpoczął także okres zawieszenia broni (przerwanego oraz rozpoczynanego na nowo) oraz przemian nastawienia i planu politycznego samego założyciela PKK (zob. Bocheńska 2011, s.182). Ogłosił on, że częściowo porzucił nacjonalistyczne aspiracje utworzenia państwa kurdyjskiego na rzecz autonomii w obrębie Turcji, inspirując się niszowym nowojorskim filozofem anarchistycznym – Murrayem Bookchinem. Owa deklaracja zbiegła się także w czasie ze wzrostem zainteresowania wśród kurdyjskiej inteligencji i młodzieży filozofią nowej lewicy, objawiającym się także podjęciem tematów ekologii i feminizmu, charakterystycznych dla tego nurtu (zob. Whelan, 2014). Owo zawieszenie broni nie powstrzymało jednak pomniejszych incydentów (związanych często ze sprzeciwem na budowanie nowych posterunków wojskowych na terenach zamieszkiwanych przez Kurdów).

Zmiana poglądów Öcalana wzbudziła także kontrowersje wśród części myślicieli kurdyjskich (między innymi porzucenie dążenia do niepodległości oraz chwalenie reform Atatürka). Co więcej jego oświadczenia zawierały nieraz przeciwstawne przesłania (zob. Bocheńska, 2011, ss.180–183). Zasadnym może być też pytanie na ile jest on w stanie kontrolować wszystkie oddziały organizacji mającej centrum na górze Kandil (na granicy iracko-irańskiej) z więzienia na wyspie Imrali na Morzu Marmara. Pozostaje on jednak o tyle wpływowy, że na wszystkich zgromadzeniach przywoływane są hasła poparcia dla Apo (będące zarówno zdrobnieniem od imienia Abdullah jak i tureckim określeniem na wujka). To z nim konsultują się także członkowie kurdyjskiej *Partii Pokoju i Demokracji* (turecki skrót BDP) czy też *Ludowej Partii Demokracji*

(w roku 2013 partia dążyła do zmiany nazwy, nowy skrót – HDP).

Kolejnym sposobem na podporządkowanie terenów Tureckiego Kurdystanu był wielki projekt budowy tam i elektrowni wodnych na Tygrysie i Eufracie o nazwie GAP (*Güney Anadolu Projesi* co znaczy *Projekt Południowej Anatolii*). Zdaniem władz miał on pomóc w uprzemysłowieniu terenów południowo-wschodniej Turcji, a zarazem pomóc w walce z PKK. W praktyce spowodował kolejne przesiedlenia oraz kolonialną eksploatację. Większość energii wytworzonej dzięki projektowi zasila przemysł z innych regionów Turcji, podczas gdy na Turecki Kurdystan przypada jedynie 5% zużycia energii elektrycznej całego kraju. Największe zyski z budowy inkasuje zaś niewielka grupa agów. Szczególnie kontrowersyjna jest zaś planowana tama *Ilisu* na terenie starożytnego miasta Hasankeyf (Marescot, 2007, ss.127–130; Bocheńska, 2011, ss.191–193).

Renesans organizacji kurdyjskich na przełomie wieków XX i XXI

Pomoc kurdyjskim przesiedleńcom niosły nie tylko kurdyjska partia, która wielokrotnie musiała zmieniać nazwy ze względu na delegalizację pod zarzutem współpracy z PKK, ale także Turecka Organizacja Praw Człowieka – *Türkiye İnsan Hakları Vakfı* oraz powstała w Londynie kurdyjska organizacja *Kurdish Human Rights Project*. Powołana w 1990 roku *Ludowa Partia Pracy* (HEP – *Halk Emek Partisi*) stała się najczęściej popieranym ugrupowaniem w większości Tureckiego Kurdystanu. Trzy lata później na skutek delegalizacji poprzedniej założona zostaje nowa partia kurdyjska tym razem pod nazwą *Demokratyczna Partia Pracy* (DEP – *Demokratik Emek Partisi*). W roku 1994 kilku jej posłów zostaje skazanych

pod zarzutem współpracy z PKK, w tym deputowana Leyla Zana, która została aresztowana, ponieważ wypowiedziała się w parlamencie tureckim w języku kurdyjskim. Zana została zwolniona w 2004 roku pod naciskami Unii Europejskiej, otrzymała także nagrodę imienia Andrieja Sacharowa. Dla wielu Kurdów będzie ona symbolem kobiety walczącej o ich prawa. Główna partia kurdyjska zmieniała na przełomie wieków jeszcze kilkakrotnie nazwę. Pod koniec XX wieku na Ludową Demokratyczną Partię Pracy (HADEP – *Halkın Demokratik Emek Partisi*), następnie w 2005 roku na Partię Demokratycznego Społeczeństwa (DTP – *Demokratik Toplum Partisi*). W 2009 roku sąd zdelegalizował DTP co dało początek nowej Partii Pokoju i Demokracji (BDP – *Barış ve Demokrasi Partisi*). Ta ostatnia zmieniła w 2014 roku nazwę na Partię Ludowej Demokracji (HDP – *Halkların Demokratik Partisi*) (por. Bocheńska, 2011, ss.178–179; Marescot, 2007, s.53).

Dzięki zniesieniu zakazu promocji kultury kurdyjskiej, okres ostatniej dekady XX wieku i pierwszej XXI uznać można za renesans kurdyjskich instytucji kulturowych, a ostatnie czasy nawet za okres przesunięcia akcentów strategii obrony tożsamości kurdyjskiej z walki politycznej i zbrojnej na działalność kulturową. W tym czasie swobodniej zaczęły też działać środowiska kurdyjskie nie związane z PKK. Powstanie w 1991 roku w Stambule *Centrum Kultury Mezopotamia* (kurdyjska nazwa – *Navenda Çanda Mezopotamya*, turecka – *Mezopotamya Kultur Merkezi* – w skrócie *MKM*) dało początek całemu rozkwitowi organizacji promujących kurdyjską kulturę. Spotykały się one z nadzorem, a także często rozmaitymi przeszkodami ze strony władz, jednak umożliwiły edukację i tworzenie wielu Kurdom. Kolejne ważne instytucje powstały w podobnym czasie to

Instytut Kurdyjski w Stambule (kurdyjska nazwa – *Enstîtuya Kurdî Ya Stenbolê*) zajmujący się obecnie nauką języka kurmandżi oraz wspomniany wcześniej *Kurdish Human Rights Project*. Z czasem MKM zyskała swoje oddziały na terenie całego Tureckiego Kurdystanu (w tym w największym mieście regionu – Diyarbakır). Na przełomie wieków zwiększył się także kurdyjski rynek wydawniczy, publikujący coraz więcej dzieł w dialektach języka kurdyjskiego (na szczególną uwagę zasługują tu między innymi mieszczące się w Stambule: największe tego typu wydawnictwo – *Avesta* oraz skupiające Kurdów *Zaza – Vate*). W XXI wieku intensywnie działały też inicjatywy nie związane z polityką PKK – oprócz wymienionego już *Vate*, jako przykłady mogą posłużyć także Fundacja im. Ismaila Beşikçi (*Ismail Beşikçi Vakfı*) czy też związane z tradycją religijną Stowarzyszenie *Nûbihar*, publikujące czasopismo naukowe o tej samej nazwie. Kurdowie zaczęli organizować także własne placówki badawcze (np. *Instytut Języków Żywych* uczący między innymi języka kurdyjskiego na Uniwersytecie Artuklu w Mardinie), periodyki naukowe (np. literaturoznawcze *Zarema rexne u teori*, czy społeczne *Toplum ve Kuram*), a nawet think tanki (za przykład może posłużyć prężnie działający *Diyarbakırski Instytut Badań Politologicznych i Społecznych – DISA*) (zob. Bocheńska i Kurpiewska, 2014, maszynopis).

Perspektywy pokoju i demokratyzacji w XXI wieku – zawieszenie broni oraz proces pokojowy

Znaczne poprawienie sytuacji prawnej Kurdów w Turcji nastąpiło w XXI wieku, kiedy to uchwalono pakiet reform związanych ze zmierzaniem do dostosowania

legislacji kraju do wymogów unijnych. Muzułmańsko-demokratyczny rząd partii Sprawiedliwości i Rozwoju (turecki skrót AKP), który doszedł do władzy w 2002 roku, za jeden z głównych celów swojej polityki uznał akcesję do Unii Europejskiej. Jednocześnie podkreślając więzy wspólnej religii pomiędzy Turkami a Kurdami oraz program zmierzający do zwiększenia swobód osobistych, partia ta zdobyła rzesze zwolenników na terenach zamieszkiwanych przez Kurdów (szczególnie wśród ich konserwatywnej części) (por. Bocheńska, 2011, ss.180–183). Szczególnie pierwsze lata rządów owej partii uznać można za okres intensywnej demokratyzacji. Do 2005 roku uchwalono dziewięć pakietów ustaw dostosowujących prawo tureckie do standardów unijnych. W ramach nich dążono do zwiększenia wolności obywatelskich czego przejawem było zezwolenie na publiczne użytkowanie języków etnicznych. Dzięki owym zmianom, w 2009 powstała także pierwsza turecka publiczna telewizja transmitowana w języku kurmandżi – TRT 6. Warto pamiętać, że około ćwierć wieku wcześniej jakiegokolwiek wypowiedzenie się w językach mniejszości zostało uznane za surowo zabronione. Reformy prowadzone pod przewodnictwem premierów Abdullaha Güla i Recepta Tayyipa Erdoğana, zmierzały także do poprawienia stosunków z sąsiadami oraz zrównania w prawach wszystkich obywateli. Służyły tym celom między innymi liczne międzynarodowe umowy handlowe oraz zmiana kodeksu karnego (Szymański, 2011, ss.14–16; Kołodziejczyk, 2011, s.297).

Wdrożenie i interpretacja nowych praw wciąż pozwalają jednak na dyskryminację ze względu na płeć i etniczność. Toteż publiczne używanie języka kurdyjskiego nadal budzi kontrowersje, a utrudnienia w działalności kurdyjskich ruchów politycznych

jak wysoki dziesięcioprocentowy próg wyborczy, czy też możliwość zamykania instytucji pod pretekstem środków bezpieczeństwa, nie zostały zniesione (zob. Keyman i Ayıdın-Düzgüt, 2007; Bocheńska, 2011, ss. 181–183). Rządy AKP doprowadziły także do radykalnego zmniejszenia roli wojska w polityce oraz podjęły się delegalizacji organizacji związanych z tak zwanym podziemnym państwem (por. Karpat, 2010, s.82). Taki cel miał szereg procesów przeciwko grupie Ergenekon – wznanej za trzon podziemnego państwa.

Na przełomie wieków XX i XXI przypada także polepszenie sytuacji prawnej i politycznej alewitów w Turcji. W XX wieku dochodziło do licznych masakr i ataków sunnickiej większości na grupy alewitów (szczególnie w latach siedemdziesiątych) prowadzonych przez tureckich nacjonalistów – w 1993 roku w Sivas i w 1995 w Stambule. Pewne odrodzenie zainteresowania alewizmem przypadło na lata dziewięćdziesiąte XX wieku, podczas których występowanie alewitów w przestrzeni publicznej nie tylko w roli mniejszości kulturowej ale także religijnej stało się częstsze. To na tą dekadę przypada również intensywne zainteresowanie badaniem tej grupy przez osoby zarówno spoza Turcji jak i obywateli kraju, a nawet członków wspólnoty (zob. Leezenberg, 2003). Także pierwsza dekada XXI wieku niósła pewne ocieplenie w stosunkach alewitów z państwem związane z polityką rządzącej AKP, która ogłosiła w 2007 roku „alewickie otwarcie” i dążyła do unormowania stosunków prawnych dotyczących alewitów. Dotychczas jednak alewickie domy modlitwy *cemevi* nie są uznawane za oficjalne miejsca kultu (w przeciwieństwie do meczetów, kościołów i synagog), a alewici zrzeszeni są w szereg publicznych instytucji kulturowych a nie religijnych (Chudziak, 2013, ss.23–25).

Mimo dużych zasług na rzecz demokratyzacji kraju oraz zmniejszenia udziału ukrytych sił w sterowaniu państwem z początkiem drugiej dekady XXI wieku zaczęły o sobie dawać znać autorytarne zapędy premiera Recepta Tayyipa Erdoğana, objawiające się między innymi przetrzymywaniem wielu dziennikarzy (zazwyczaj o poglądach opozycyjnych) w więzieniach. Początkowy entuzjazm dla partii rządzącej środowisk liberalnych zniknął około roku 2010, gdy szereg przesłanek wskazywało na to, iż procesy związane z grupą Ergenekon służą władzy do rozprawiania się z politycznymi adwersarzami. Owe tendencje do lekceważenia politycznych konsultacji społecznych przybiorą najintensywniejszą formę podczas brutalnego tłumienia protestów wokół Parku Gezi w 2013 roku (zob. Ghosh, 2011; Kaczorowski 2014b, ss. 55–60 i 187–216).

Krytykowany wcześniej za brak spójnej i długofalowej polityki odnośnie ludności kurdyjskiej premier Erdogan, w grudniu 2012 roku ogłosił proces pokojowy zmierzający do całkowitego zakończenia konfliktu z PKK. Dokładne postanowienia porozumienia pozostają nieujawnione, ogłoszono natomiast, iż zostało ono osiągnięte przy udziale Abdullaha Öcalana, a składa się z dwóch etapów. Pierwszy polega na wycofaniu sił zbrojnych PKK z kraju, a drugi na reformie zmierzającej do większego uznania praw Kurdów. Po wystosowaniu listu przez Öcalana do swojej partii, wzywającego do zawieszenia broni i rozpoczęcia negocjacji, w kwietniu 2013 roku władze PKK ogłosiły, iż wycofują swoje siły z terenów Turcji (Albayrak i Parkinson, 2013). Jednocześnie rząd powołał „radę mędrców”, do której zaprosił liczne wpływowe i popularne w Turcji postaci, w celu promocji i konsultacji rozwiązania problemu kurdyjskiego z tureckim społeczeństwem (HDN 2013). Procesowi

pokojowemu w Turcji, towarzyszyło także zbliżenie w stosunkach ekonomicznych i politycznych pomiędzy tym krajem a Autonomicznym Regionem Kurdystanu w Iraku. Pewne napięcia pomiędzy tureckim rządem, a środowiskami kurdyjskimi wciąż występowały, między innymi w lecie 2013 roku kiedy to wśród protestujących w obronie Parku Gezi było wielu Kurdów (w tym dużą rolę odegrał deputowany BDP – Sirri Süreyya Önder) (zob. Kaczorowski, 2014, ss.187–216), a w Tureckim Kurdystanie odbywały się marsze i starcia z siłami porządkowymi, związane z powstawaniem nowego posterunku wojska w miejscowości Lice, nieopodal Diyarbakiru.

We wrześniu 2014 roku wdrażanie procesu pokojowego zostało zawieszono ze względu na wojnę z Państwem Islamskim (angielski skrót IS, turecki skrót IŞİD). Atakując coraz większe obszary Syrii i Iraku, radykalni islamiści napotkali na opór sił *Peszmegów* – Kurdyjskiego Regionu Autonomicznego w Iraku, oraz w Syrii – *Ludowych Jednostek Obrony* (kurdyjski skrót – YPG) – siłami zbrojnymi *Partii Demokratycznej Unii* (kurdyjski skrót PYD) organizacji powiązanej z PKK. Wśród społeczności kurdyjskiej frustrację wzbudzało prowadzenie dialogu, a także potencjalne ucieczki targu z islamskimi terrorystami przez rządu turecki w celu uwolnienia tureckich zakładników, podczas gdy kurdyjscy uchodźcy z Syrii byli przetrzymywani na granicy z Turcją, a kraj ten blokował międzynarodowe inicjatywy pomocy wojskowej dla kurdyjskich YPG pozostających pod oblężeniem IS (zob. Rudaw, 2014). Strona kurdyjska doznała ogromnych strat, zwłaszcza w zamieszkiwanym przez jezydów regionie Szingal (na terytorium irackiej autonomii) oraz położonej na terenie Syryjskiego Kurdystanu

krainie Rojava, gdzie w trakcie Syryjskiej wojny domowej udało się Kurdom ogłosić niepodległość. Obiegające media zdjęcia ścigania na granicy tureckiej pojazdem z armatką wodną uchodźców z broniącego się przed IS miasta Kobane, zestawione z powściągliwym stosunkiem rządu do Państwa Islamskiego (tłumaczonym potrzebą ochrony zakładników z mosulskiego konsulatu Turcji), wzbudzały oburzenie wśród Kurdów w Turcji, którzy coraz częściej oskarżali rządzącą partię o współpracę z terrorystami.

Wizerunek Turcji jako ukrytego sojusznika Państwa Islamskiego miał źródło w zezwalaniu we wcześniejszych latach na tranzyt do Syrii rozmaitych grup islamistycznych oraz negocjowaniem z częścią z nich z nadzieją, iż staną się bardziej umiarkowane (zob. Barkey, 2014). Zachodnie i tureckie media, latem 2014 roku donosiły także co jakiś czas o domniemanej bezczynności lub wręcz pomocy islamskim terrorystom (np. poprzez dostarczanie broni w zamian za uwolnienie zakładników czy też zorganizowanie szpitala dla islamistów w mieście z mniejszością arabską – Gaziantep). Mimo zdecydowanego dementowania (popartego często dokładnym wytykaniem nieścisłości rewelacji medialnych) (zob. Akyol, 2014) tych informacji przez przedstawicieli rządu i dziennikarzy mu przychylnych, duża część Kurdów postrzegala rolę Turcji w konflikcie z IS jako zdecydowanie negatywną. Część dowódców PKK zaczęła zaś grozić odwieszeniem walki zbrojnej przeciwko tureckiemu państwu (zob. Zaman i Bayik, 2014). Podobne nastroje podzielała duża część tureckiej lewicy, co zaowocowało zorganizowaniem 27 września wspólnego marszu młodzieżowych organizacji kurdyjskiej Partii HDP, *Socjalistycznej Partii Uciśnionych* (turecki skrót organizacji młodzieżowej – SGDF)

wraz z *Komunistyczną Partią Turcji* (turecki skrót – TKP) w solidarności z obrońcami miasta Kobane.

Mimo zwiększającej się otwartości tureckiej opinii publicznej na dyskusje wokół problemów mniejszości etnicznych (które pochwaliła w raporcie nad postępami akcesyjnymi z 2013 roku Komisja Europejska), stereotypy Kurdów jako niewykształconych barbarzyńców i separatystów wciąż są szeroko obecne w tureckim społeczeństwie (zob. Saraçoğlu, 2011, ss.9–26). Mimo pewnego poparcia dla pokojowego rozwiązania konfliktu z PKK kwestie otwarcia na obecność kultury kurdyjskiej w ramach oficjalnej działalności państwa budzą nadal duże kontrowersje. W badaniach sondażowych ankarskiego ośrodka MetroPoll tylko 38% respondentów zgadzało się na włączenie języka kurdyjskiego obok tureckiego do nauczania w regionach zamieszkałych przez Kurdów, a 50,5% badanych wciąż obawiało się podziału Turcji w przyszłości (MetroPoll, 2013).

Podsumowanie

Pewnym rozpoczęciem nowej ery w sytuacji politycznej Kurdów było powołanie Republiki Turcji i przejście od relatywnej autonomii i quasi-wasalnych stosunków w ramach Imperium Osmańskiego do konieczności całkowitego podporządkowania władzy centralnej. Historia kolejnych prób walki politycznej o utrzymanie kurdyjskiej tożsamości kulturowej pokazała relatywną odporność tej grupy etnicznej na asymilację oraz wytrwałość w dążeniu do uznania praw. Elity kurdyjskie, formując w pierwszej połowie XX wieku stowarzyszenia oraz wzniesając powstania, sprzeciwiały się stosowaniu praw, które negowały ich język i tradycję. Owa forma oporu popierana była jednak przez ograniczoną liczebnie

warstwę społeczną, cechującą się silnym poczuciem odrębności od dominującej kultury Tureckiej.

Wykształcenie się nowej grupy w latach pięćdziesiątych – Kurdów wykształconych na uniwersytetach, wykorzystujących lewicowe idee do ochrony tożsamości kurdyjskiej oraz upowszechnienie mediów masowych w następnych dekadach, pozwoliły na umasowienie ruchu kurdyjskiego, który po raz pierwszy wykraczał poza tradycyjne hierarchie plemienne, nierzadko się im sprzeciwiając. By zmanifestować swoje aspiracje narodowe Partia Pracujących Kurdystanu rozpoczęła w latach osiemdziesiątych taktykę walki partyzanckiej z państwem tureckim. Owa walka przyniosła z jednej strony pewną mobilizację wśród ludności kurdyjskiej, a z drugiej – w toku wojny z armią turecką, do licznych przesiedleń mieszkańców Tureckiego (Północnego) Kurdystanu, palenia wiosek i zniszczenia dobytku setek tysięcy Kurdów.

Kolejna zmiana w strategii dążenia do uznania odrębności zaczęła się rysować po pojmaniu założyciela PKK – Abdullah Öcalana i jego fascynacji ekologiczno-anarchistycznym filozofem Murrayem Bookchinem. Zgodnie z nowymi postulatami ruch kurdyjski w Turcji nie powinien ulegać tendencjom nacjonalistycznym, a raczej dążyć do demokratyzacji całego kraju i wypracowania sobie w ramach jego ram autonomii. Pozostaje wysoce niejasne na ile owe idee zyskały uznanie wśród działaczy kurdyjskich, którzy wciąż często powtarzają postulat utworzenia niepodległego Kurdystanu. Wydaje się również, że państwo Tureckie nie spostrzegło zmiany nastawienia programu politycznego PKK, gdyż wciąż wielu organizatorów inicjatyw kulturowych (np. koncertów w języku kurdyjskim) oskarża się o szerzenie

separatyzmu. Obserwowalnym faktem jest jednak zdobycie przez partię kurdyjską HDP władzy samorządowej w wielu miastach i prowincjach Północnego Kurdystanu. W owych miejscach znaleźć można dowody na wprowadzanie w życie postulatów autonomizacji oraz przejścia od walki zbrojnej do promocji działalności kulturowej. Najbardziej odpowiadający wizji Öcalana, a prawdopodobnie także Boockhina, model organizacji społeczno-politycznej obowiązuje obecnie w kantonach Rojavy w Syrii (w Zachodnim Kurdystanie), gdzie regiony autonomiczne zarządzane są przez kolegia, a nie rządy centralne.

Mimo ogromnych osiągnięć starań aktywistów kurdyjskich z różnych stron sceny politycznej oraz generalnego wzrostu otwartości dialogu publicznego w Turcji przed ruchem kurdyjskim w tym kraju stoją dwa poważne zadania. Pierwszym jest ukazanie społeczeństwu tureckiemu swoich interesów w kategoriach dążenia do uznania podstawowych praw mniejszości, a nie sankcjonowania terroryzmu i separatyzmu. Inicjatywy w tym kierunku są podejmowane, jednak sondaże opinii publicznej pokazują wciąż obawę większości obywateli Turcji przed nauką w języku kurdyjskim oraz ewentualnością rozpadu lub podziału kraju. Drugim, być może poważniejszym wyzwaniem, będzie wewnętrzny dialog z grupami o różnym nastawieniu do tradycji, więzów plemiennych i roli religii w życiu publicznym. Chłodne stosunki między jeszcze niedawno marksistowskimi Kurdami z Turcji a konserwatywnym elektoratem Massuda Barzaniego w Regionie Autonomicznym Kurdystanu w Iraku, pokazują trudność w pełnym pogodzeniu odrębnych nastawień do tradycji i islamu. Być może Kurdom potrzebne będzie także wypracowanie drogi, która, nie deprecjonując ich historycznego trybu organizacji, pomoże zniwelować

jego elementy opresyjne. Władze lokalne – Agowie i Szejkowie wielokrotnie bywali bowiem wykorzystywani przez władze centralne Turcji, a wciąż poważnym (choć prawdopodobnie mniejszym niż kiedyś) problemem pozostają zabójstwa honorowe wśród konserwatywnych Kurdów.

Polepszenie atmosfery politycznej wobec Kurdów, obecne w Turcji od początku XXI wieku, związane z dążeniem tego kraju do wstąpienia lub ścisłej współpracy z Unią Europejską, stanowić może pewien przykład zasadności neofunkcjonalnej teorii integracji, która mówi o wzrastających współzależnościach między organizacjami obu stron, które wymuszają stopniowe zacieśnianie więzów współpracy (zob. Niemann i Schmitter, 2009). Tak mogło stać się w przypadku Turcji i jej dostosowania do unijnego prawa względem mniejszości, gdyż sami aktywiści kurdyjscy powtarzają, iż ich strategią od jakiegoś czasu jest poszerzanie swobód, których nie da się już całkowicie cofnąć, a wymagają one kolejnych kroków na drodze do uznania odrębności kulturowej.

Z perspektywy socjologii historycznej warto zauważyć także, że ruch kurdyjski był w Turcji szczególnie aktywny i odnosił sukcesy, zwłaszcza w czasach gdy okoliczności polityczne sprzyjały otwartości na nowe strony dialogu politycznego. Jako przykłady wymienić można: koniec pierwszej wojny światowej, który przyniósł zapewnienie o niepodległości Kurdystanu, lata siedemdziesiąte kiedy to interesy Kurdyjskie zostały włączone w postulaty prosperujących ruchów lewicowych w kraju oraz wreszcie intensyfikację integracji z Unią Europejską na początku XXI wieku. ☺

Karol Paweł Kaczorowski – doktorant w Instytucie Socjologii UJ, Zakład Antropologii Społecznej, absolwent socjologii na Wydziale

Humanistycznym AGH oraz religioznawstwa na Wydziale Filozoficznym UJ. Członek zespołu badawczego „Jak uczynić głos słyszalnym?” *Ciągłość i przemiany kurdyjskiej kultury i rzeczywistości społecznej w perspektywie postkolonialnej* – www.kurdishstudies.pl, działającego w ramach Instytutu Orientalistyki UJ. Autor monografii *Stambulka recepcja Arabskiej Wiosny i idei „tureckiego modelu” demokracji*, wydanej w 2014 roku nakładem wydawnictwa Libron. Jego zainteresowania

Afiliacja autora:

Zakład Antropologii Społecznej, Instytut Socjologii, Uniwersytet Jagielloński
E-Mail: karol.kaczorowski@uj.edu.pl

Bibliografia:

- Aytar, O. (2013). *Hamidiye cavalry regiments – a historical overview on the paramilitary organizations in the ottoman empire*. W: Ş. Özar, N. Uçalar i O. Aytar (red.) *From past to present – a paramilitary organization in Turkey: village guard system* (s.15–32). Diyarbakir Institute for Political and Social Research (DISA), Pobrane z: http://disa.org.tr/home&q=45&t=1&k=23&ln=en_EN.
- Akyol, M. (2014). *The truth about Turkey and Islamic State oil*, Al-Monitor. Pobrane z: <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/09/turkey-iraq-syria-krq-isis-oil-hostages.html#ixzz3EckLzMtY>.
- Albayrak, A. i Parkinson, J. (2013). *Kurdish Group to Pull Armed Units from Turkey*. The Wall Street Journal, Pobrane z: <http://online.wsj.com/news/articles/SB10001424127887324743704578444630691252760>.
- Barkey, H. J. (2014). *How the Islamic State took Turkey Hostage*. Foreign Policy. Pobrane z: http://www.foreignpolicy.com/articles/2014/09/21/islamic_state_turkey_hostage.
- Bocheńska, J. i Kurpiewska-Korbut, R. (2014). *Kurdyjska kultura i instytucje kulturalne oraz ich rola w kształtowaniu procesu pokojowego w Turcji i na Bliskim Wschodzie*. Maszynopis.
- Bocheńska, J. (2011). *Między ciemnością i światłem. O kurdyjskiej tożsamości i literaturze*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Brodowy, R. (2010). *Kurtuluş savaşı – wojna o nowoczesną Turcję i proklamowanie republiki przez Atatürka*. W: R. Jankowska (red.), *Turecka droga do Unii Europejskiej* (s.151–160), Katowice: RSS MSNP UŚ.
- van Bruinessen, M. (2000). *Kurdish society, ethnicity, nationalism and refugee problems*. W: Philip G.Kreyenbroek and Stefan Sperl (red.), *The Kurds A Contemporary Overview* (s.26–52). London: Routledge.
- van Bruinessen, M. (1999). *The Kurds in movement: migrations, mobilizations, communications and the globalization of the Kurdish question*, Working Paper no. 14, Islamic Area Studies Project. Tokyo.
- van Bruinessen, M. (1997). *Constructions of ethnic identity in the late Ottoman Empire and Republican Turkey: the Kurds and their Others*. Pobrane z: http://www.academia.edu/attachments/30584369/download_file?st=MTQwMzcwNTU2Miw4OS4xNzQwNjkuMTEsMTc0MDgwNQ%3D%3D&s=work_strip&ct=MTQwMzcwNTU2MywxNzQwODAl.
- van Bruinessen, M. (1995). *Religion in Kurdistan*. Pobrane z: http://www.hum.uu.nl/medewerkers/m.vanbruinessen/publications/Bruinessen_Religion_in_Kurdistan.pdf.
- van Bruinessen, M. (1994). *Genocide in Kurdistan? The suppression of the Dersim rebellion in Turkey (1937–38) and the chemical war against the Iraqi Kurds (1988)*. W: G. J. Andreopoulos (red.), *Conceptual and historical dimensions of genocide* (s.141–170). Pennsylvania.
- van Bruinessen, M. (1992). *Agha, Shaikh and State – The Social and Political Structures of Kurdistan*. London, New Jersey: Zed Books.
- CIA Central Intelligence Agency. (2008). *The World Factbook – Turkey: People and Society*. Pobrane z: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html#People>.
- Chudziak, M. (2013). *Alewici Tureccy, od prześladowań do „Polityki Otwarcia”, *Spojrzenie na Wschód – Kwartalnik Wschodoznawczy*, nr 2 (8), 2013, 16–25.*
- Dakak, M. (2012). *Over 22.5 million Kurds live in Turkey, new Turkish statistics reveal*, EKurd Daily.

- Pobrane z <http://www.ekurd.net/mismas/articles/misc2012/9/turkey4166.html>.
- Davison, R.H. (1990) *Essays in Ottoman and Turkish History*. University of Texas Press, Austin.
- EC European Commission. (2013). *Turkey 2013 progress report*. Pobrane z: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/brochures/turkey_2013.pdf.
- Ghosh, B. (2011). The modern islamist, *Time International*, nr 21(178), 24–32.
- GÖÇ-DER Migrants' Organisation for Solidarity and Culture (2008), *Stories of Migration. One Who's Seen Pain Doesn't Inflict Pain Upon Others*, Istanbul: GÖÇ-DER.
- Hakan Yavuz, M. (2001). Five stages of the construction of Kurdish nationalism in Turkey, *Nationalism and Ethnic Politics*, 7:3, 1–24, DOI: 10.1080/13537110108428635.
- HDN Hürriyet Daily News. (2013). *Wise People report back to Turkish PM after five weeks of meetings*. Pobrane z: <http://www.hurriyetdailynews.com/wise-people-report-back-to-turkish-pm-after-five-weeks-of-meetings.aspx?pageID=238&nID=46607&NewsCatID=338>.
- Honneth, A. (2012). *Walka o uznanie. Moralna gramatyka konfliktów społecznych*. Tłum. J. Duraj. Kraków: Nomos.
- Jongerden, J. (2007). The Settlement Issue in Turkey and the Kurds. An Analysis of Spatial Policies, *Modernity and War, Social, Economic and Political Studies of the Middle East and Asia vol. 102*, Leiden, Boston: Brill.
- Jung, D. (2003). *The Sèvres Syndrome. Turkish Foreign Policy and Its Historical Legacies*. Pobrane z: http://www.unc.edu/depts/diplomat/archives/roll/2003_07-09/jung_sevres/jung_sevres.html.
- Kaczorowski, K. (2014a). Yezidism and Proto-Indo-Iranian Religion, *Fritillaria Kurdica. Bulletin of Kurdish Studies* nr 3–4/2014, 106–121.
- Kaczorowski, K. (2014b). *Stambulska recepcja Arabskiej Wiosny i tureckiego modelu demokracji*. Kraków: Libron.
- Karpat, K. H. (2010). *Elites and Religion – From Ottoman Empire To Turkish Republic*. Istanbul: Times Publishing.
- Keyman, E. F. i Aydın-Düzgit, S. (2007). *Europeanization, democratization and human rights in Turkey*. W: Esra LaGro i Knud Erik Jørgensen (red.), *Turkey & the European Union. Prospects for the difficult encounter* (s. 69–89). New York: Palgrave.
- Kreyenbroek, Ph. G. (2009). *Yezidism in Europe. Different Generations Speak about their Religion*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Koivunen, K.. (2002). *The Invisible War in North Kurdistan*. Pobrane z: <http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/val/sospo/vk/koivunen/> [29.09.2014].
- Kołodziejczyk, D. (2011). *Turcja*. Warszawa: Trio.
- Lalik, K. (2008). *Kurdystan Iracki u progu XXI wieku*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Leezenberg, M. (2003), *Kurdish Alevis and the Kurdish Nationalist Movement in the 1990s*. W: P. J. White, J. Jongerden (red.) *Turkey's Alevi Enigma: A Comprehensive Overview* (s.197–214). Leiden: Brill.
- Marescot, E. (2007). *The Turkish Republic and The Kurdish Question – A tragic confrontation*. Brussels: Kurdish Institute Brussels.
- MetroPoll (2013). *Turkey's Pulse ,The New Resolution Process' – April 2013*. Pobrane z: <http://www.metropoll.com.tr/report/turkey-pulse-the-new-solution-process-april-2013>.
- McDowall, D. (2000). *A Modern History of The Kurds*. Londonn, New York: I.B. Tauris.
- Niemann, A. i Schmitter, Ph. (2009). *Neofunctionalism*. W: Wiener, A. i T. Dietz (red.), *European Integration Theory*. Oxford, roz 3. ss. 45–66.
- Özcan, Ali K. (2006). *Turkey's Kurds. A theoretical analysis of the PKK and Abdullah Öcalan*. London, New York: Routledge.
- Poznańska, K. (1970). *Turcja stara i nowa*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Rudaw (2014). *Turkish Forces Clash with Kurds*. Pobrane z: <http://rudaw.net/english/kurdistan/210920142>.
- Saraçoğlu, C. (2011). *Kurds of Modern Turkey – Migration, Neoliberalism and Exclusion in Turkish Society*. London, New York: I.B. Tauris.
- Szymański, A. (2008). *Między Islamem a Kemalizmem – problem demokracji w Turcji*. Warszawa: PISM.
- Tilly, Ch. (2008). *Demokracja*, przeł. Michał Szczubiałka. Warszawa: WN PWN.
- Whelan, B. (2013). *Kurdish spring: what are the PKK fighting for?*. Channel 4. Pobrane z: <http://www.channel4.com/news/pkk-kurdistan-workers-party-islamic-state-kurdish-spring>.
- Yıldız, K. i Muller, M. (2008). *The European Union and Turkish Accession Human Rights and the Kurds*. London: Pluto Press.
- Yıldız, K. (2005). *The Kruds in Turkey. EU accession and Human Rights*. London: Pluto Press.
- Zaman, A. i Bayik, C. (2014). *PKK commander threatens to resume war (interview)*. Pobrane z: <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/09/turkey-pkk-commander-bayik-threatens-resume-war.html>.

Kurdish struggle for preservation of cultural identity – transformation of the political representation of the Kurds in Turkish Republic.

Summary:

The article analyzes changes in political representation of Kurds in Turkey, which are presented chronologically from the times of Ottoman Empire to the modern relations between Turkish state and Kurdish minority. The history of Kurdish activism in Turkey is described from the perspective which considers Kurdish political struggle as efforts to preserve they cultural identity and response to assimilation policy of the state. Presented are context and course of major events related to: functioning of the Kurdish principalities in the Ottoman Empire, Kurdish uprisings at the beginning of the Republic, the emergence of a new Kurdish political class in the sixties of the twentieth century, guerrilla activity Kurdistan Workers' Party (PKK) and peace process in the XXI century . Discussed were also contemporary differences in evaluation of historical events, with an emphasis on the differences in the assessment of the Treaties of Sèvres and Lausanne. Final part of the article deals with the issue of the latest developments related to the relationship between the Turkish government and the Kurdish minority.

Key words:

Kurds, Turkey, political representation, cultural identity, historical sociology, political anthropology.